

Traditsioonilistest kodustest nahatöötlemise võtetest Eestis

Made Uus

This article provides an overview of the traditional domestic leather processing methods used in Estonia throughout history, as well as the research papers on leather processing that have been published or have yet to be published in Estonian. There is also an overview of the main leather processing and tanning methods (vegetable tanning, alum tawing and flour tanning). Based on her own experience, the author gives a detailed description of traditional leather processing with fermented cereal puddle (flour tanning) as one of the oldest and most widespread methods of processing hides with fur. The article also gives an overview of the current situation of traditional leather processing using domestic methods in Estonia.

Keywords: animal hide, tanning, leather dressing methods, ooze

Sissejuhatus

Naha kui materjali kasutamine ulatub tõenäoliselt inimkonna ajaloo algusaegadesse, mil inimene elatus korilusest ja jahipidamisest ning söögiks kõlbmatuid loomanahku kasutati keha- ning elamukattena.

Parkimata või viletsasti töödeldud nahast esemed kuivavad enamasti kõvaks, mistõttu pargitud nahk on väärtuslikum ja kasutuskõlblikum. Tõenäoliselt kujutas naha töötlemine endast algselt vaid värske naha sötkumist ja muljumist. Seejärel õpiti nahku rasvatama ja suitsutama. Samm edasi oli naha töötlemine soola- ja alumiiniumisisaldusega muldadega, mille toime hakkas nahk siduma niiskust, ei roiskunud, oli painduv ja vastupidav. (Kangro 1939: 5–6). Vastavalt nahkade omadustele, kasutuseesmärgile ning tegija oskustele-võimalustele hakati neid töötleva suitsu-, rasva-, koore-, valgeparknahaks jne. Algeline parkimisprotsess nõudis aega ja võis kesta nädalast paari aastani. (Rajando 2008: 3–5).

Koduse traditsioonilise nahatöötlemise teadmisi anti järgmistele põlvedele edasi suulise ja käelise pärimusena. Nahaparkijad olid traditsiooniliselt mehed, kuid on teateid ka selle tööga tegeleenud naistest. 19. sajandi lõpuni ja hiljemgi töödeldi Eesti külades nahku peamiselt kodusel teel (ERM KV 237: 121; Viires, Vunder 1998: 187). Oli ka külaparkaleid, kelle juurde viidi nahad parkimiseks (ERM KV 237: 79; Viires, Vunder 1998: 171). Teateid on vene rahvusest nahaparkalite kohta, kes tulid sügisel küladesse ja lahkusid kevadel (ERM KV 237:

157; Viires, Vunder 1998: 172). Naha parkimiseks pidi naha omanik viima parkalile toobi rukkijahu ja peotäie soola ühe naha kohta. Külaparkalite ja parkimistöökodade tekkimisega hakkas kodune nahatöötlemine järk-järgult vähenema (Viires, Vunder 1998: 188) ja sellekohased teadmised ja oskused kandusid edasi peamiselt oskustööliste liinis.

Koduse traditsiooniline nahatöötlemise kohta on 20. ja 21. sajandil ilmunud mitmeid eestikeelseid ülevaateid (Aamisepp 1929, Kangro 1939, Kirs 1949, Nugis 1949, Rajando 2002, Rekand 1922, Valk-Falk 1992). Oluliseks allikaks on siinse ülevaate juures olnud ka käsikirjalised materjalid (Kaaret 2000, Nõmmeots 1947 ja Nõmmeots 1949, Rajando 2005 ja Rajando 2008), samuti Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide kirjapandud teated nahatöötlemise võtete kohta (ERM KV 66, ERM KV 237). Järgnevas annan ülevaate traditsioonilistest kodustest nahatöötlemise viisidest, mida teadaolevalt on Eestis kasutatud. Pikemalt kirjeldan oma kogemusi jahuhapatisega parkimisel.

Naha töötlemine

Naha töötlemiseks nimetatakse toornaha mitmesugust mehaanilist ja/või keemilist käsitlemist. Erisuguste võtetega saab nahale anda erinevaid omadusi. Igal töötlemisetapil on oma ülesanne naha teatud omaduste saavutamiseks.

Toornaha omadused sõltuvad looma liigist, tõust, soost, vanusest, toitumusest, elukohast ja elutingimustest, kliimast, tapajaast ja sellest, kui oskuslikult on nahk nülitud. Parimad toornahad saadakse augustist detsembrini ning need on noorte, tugevate, hästi toidetud ja tervete loomade nahad. Võib öelda, et naha eest hoolitsemine peab algama juba siis, kui see veel looma seljas on. (Rajando 2008: 12).

Naha töötlemise võib jagada kolmeks põhiprotsessiks:

- 1) eeltööd (naha nülginine, puhastamine, karvade eemaldamine);
- 2) parkimine (ettevalmistatud naha töötlemine parkainega);
- 3) viimistlemine (naha pesemine, rasvatamine, venitamine, lihvimine).

Parkimise all mõeldakse nahakiudude küllastamist parkainega kogu naha ulatuses. Parkimisprotsess kujutab endast naha leotamist parkainelahuses või parkainesegu pealekandmist, mille käigus parkained tungivad nahakiudude vahele, nii et nahk ei saa enam tugevasti punduda ega kuivades kokku tõmbuda.

Erisugused toornahad, parkained ja töötlemise meetodid annavad erinevaid tulemusi. Parkainete järgi liigitatakse parkimismeetodid järgmiselt:

- 1) taimpark – nahakiud küllastatakse taimsete tanniinidega;
- 2) maarjaspark – nahakiud parkuvad alumiiniumisoolade, s.o maarjajää ($\text{AlK}(\text{SO}_4)_2 \times 12\text{H}_2\text{O}$) toimel;

3) jahuhapatispark – naha leotamine nisu-, odra-, kaera- või rukkijahu hapendatud kõrdis nahakiudude mõjutamiseks käärimisprotsessis tekkivate fermentide (ensüümide) abil.

Leidub veel muidki parkimisviise, kus eri ained ja etapid omavahel kombineeritakse. Eesti rahvatraditsioonis on kombineerimist kasutatud näiteks eelparkimisel. Selle peamiseks mooduseks on esmalt naha leotamine jahuhapatises, mille järel nahk pargitakse taimedega (Rajando 2008: 13). Taimpargi kõrval on üheks traditsiooniliseks parkimisviisiks veel näiteks valgepark. Nagu nimetus osutab, oli selle parkimisviisi eesmärk saada valget nahka. Toores nahk eeltöödeldi hapatisega, seejärel leotati maarjajää ja soola lahuses. Pärast I maailmasõda hakati kodusel teel lambanahku parkima juba ka pruuniks ja mustaks (ERM KV 237: 157). Selleks määriti rukki- või kaerajahuga pargitud nahad sisse saarekoore leotisveega, millele oli lisatud raudvitrioli ehk *kübaramusta* (ERM KV 237: 144).

Järgnevalt kirjeldan nahatöötlemise meetodeid lähemalt.

Parkimata nahk

Lihtsama töötusega ehk parkimata või siis ka poolpargina töödeldud nahka kasutati varasemal ajal laialdaselt. Teadaolevalt on eestlased pastelde materjalina 18., 19. ja ka 20. sajandil kasutanud rohkesti parkimata nahka, mida nimetati *tooreks*, *pargita*, *parkimata*, *raagnahaks* (Põhja-Eesti idapoolses osas), *tõprannahaks* (mulgi alal), *öötnahaks* (Muhus) (Rajando 2008: 15). Parkimata nahk kardab vett ja temperatuuri kõikumist.

Parkimata nahast pastelde tavalisteks nimetusteks olid *karvapastlad* või *karvanahka pastlad*, mis osutab sellele, et karv jäeti pastla külge. Paljudes piirkondades olid pastlad üleni karvanahast või osaliselt talla alt karvaga. Parkimata nahast pastlad muutusid kuivaga kõvaks ja neid tuli enne jalga panemist leotada. Märjaga need jällegi venisid ja vastupidavus vähenes. Pastlanahka püüti mitmesuguste võtete ja käepäraste vahenditega vastupidavamaks muuta. Sel eesmärgil hoiti pastlanahka suitsuses ruumis või parisil suitsu käes, nahale riputati tuhka, valmis pastlaid määriti rasvaga, tõkati või sulatatud tõrvaga või leotati neid soolvees. (Rajando 2008: 15).

Kihnust on teateid, et seal on toorelt ja töötlemata tarvitatud jänese- ja kassinahku. Neid kasutati vaiba asemel sängi ees põrandal või mao- ja sooltehaiguste raviks riiete all paljal ihul, et oleks soojem. Jänese-, orava- ja mutinahku töödeldi vaid keedusoolaga. (Rajando 2008: 15).

Parkimata nahk (toornahk, raagnahk) leidis kasutust ka rihmade ja hobuseriistade valmistamisel. Toornahk muljuti ja venitati hästi painduvaks, samal ajal aga pressiti nahasse rasvaineid. Rasv hoiab naha pehme ja painduvana ega lase niiskusel nahasse tungida (Nugis 1943: 11). Kasutati mitterääsuvat

hülge- ja kalarasva. Selline nahatöötlemise põhimõte on täiesti erinev näiteks pastlanaha parkimisest puukoortes leiduvate parkainetega, kuna muljumise ja rasva abil nahka töödeldes jääb see tooreks. Taimsed parkained ühinevad nahaga keemiliselt ja neid ei ole enam võimalik mehaaniliselt teel nahast eraldada. Seevastu toornaha puhul ühinevad rasvained nahaga keemiliselt võrdlemisi vähesel määral; nahast on võimalik rasva mehaaniliselt teel eraldada, näiteks seda veega välja uhtudes või välja pressides. Pärast rasva eraldamist taastuvad toore naha omadused – märjaks saades kuivab ta kõvaks ja paindumatuks ning võib murduda. (Nugis 1943: 11).

Parkimata naha struktuur on fikseerimata: vee toimel eemalduvad naha põhimassi moodustavad kollageenimolekulid üksteisest ja kuivades liiguvad üksteisele uuesti. Kollageeni halb omadus on vähene vastupidavus vee toimele. Külmas vees kollageen pundub tugevasti ning seetõttu on märg parkimata nahk pehme ja veniv, kuivades aga tõmbub kokku ja nahk muutub kõvaks ja rabadaks. Kuum vesi mõjub kollageenile lahustavalt. Parkimata nahk on hea toitepinnas kõikvõimalikele mikroorganismidele ja läheb, eriti niiskena, väga ruttu hallitama ja roiskuma (Rajando 2008: 16). Seepärast oli muljumise (piirkonniti nimetatud ka vinnamiseks, naha väljapeksmiseks – vt Viires, Vunder 1998: 188) teel töödeldud rakendrihmade pidev hooldamine nende säilimise tagamiseks väga oluline: rihmu tuli rasvatada väga sageli, ainult siis olid need painduvad ega murdunud kergesti (Nugis 1943: 11).

Naha mehaaniliselt töötlemisel kõrvaldatakse nahalt kõigepealt karv. Kuivatatud nahale raputatakse peale peent liiva või tuhka ja siis eemaldatakse karv puust valmistatud talvaga kraapides. Sel viisil eemaldatakse karvad ainult naha pinnalt. Teine üsna levinud meetod karvkatte kõrvaldamiseks on lubja kasutamine. Sel juhul eralduvad karvad ühes juuretügastega ja naha pealmise kamarakorra ehk epidermisega. Sel viisil töödeldud nahast on võimalik saada pehmemat ja elastsemat materjali.

Karvadest puhastatud ja ribadeks lõigatud nahku määratakse tōkatiga või hülge- ja loomarasvast valmistatud seguga ja pannakse kimbuna tala külge rippuma, raskus otsas. Siis hakatakse nahka keerutama, lastes naharibadel kord üht-, kord teistpidi keerdu kokku joosta, kasutades selleks kas spetsiaalset masinat või rihmade vahelt läbi pistetavat kaigast. Nahka tuleb muljuda ja keerutada nii kaua, kuni ta muutub pehmeks ja läbipaistmatuks, tōkati tarvitamisel kollakaspruuniks – siis on nahk tōkatist või rasvast läbi imunud ja kasutamiseks valmis. Keerutamine kestab umbes viis kuni kümme tundi ja seda tuleb teha sooja ilmaga või kōetud ruumis, siis tõmbub tōkat hästi nahasse ja töötlemise protsess läheb kiiremini (kirjeldust vt pikemalt Nugis 1943: 11–14; sama töö on hästi kujutatud illustratsioonil Viires, Vunder 1998: 188).

Taimedega parkimine

Nahkade taimparkimisel kasutatakse selliseid taimi, mis sisaldavad rohkelt parkainet tanniini. Sobivad on tamme, kuuse, paju, aga ka männi ja lepa koorred, rohttaimedest leesikas, mustikas ja angervaks. Puukoort on hea korjata kevadel, kui koor on lahti. Koorred kuivatatakse päikese käes. Parkimiseks peenestatakse koor väikesteks tükkideks, et parkained paremini välja liguneksid.

Parkained moodustavad valguahelate vahele põiksidemeid, mis vähendavad kollageeni liikuvust. Taimedega parkimisel tuleb jälgida, et nahad esialgu väga kange parkimislahuse sisse ei saaks. Sel juhul imbub parkaine ainult läbi naha pindmise osa, see muutub tihedaks ega lase parkainet enam edasi liikuda, nii et seest jääb nahk parkimata. Seepärast alustatakse parkimist lahjemas lahuses, kangust järk-järgult tõstes. Parklahuse kangus olenes taimedest ja nahast, selle mõõtmiseks mingeid abivahendeid ei kasutatud. Lisatava parkaine kogused arvestati kogemuste põhjal. Parkimiseks võib puukoored või muud kasutatavad taimeosad panna ligunema koos nahkadega, kuid siis jääb nahkade värv ebahütlane (vt foto 1).¹ Kui taimedest keeta leotis ja enne nahkade lisamist taimed vedelikust välja kurnata, siis tuleb värv ühtlasem.

Nahkade parkimine taimedega võtab olenevalt naha paksusest ja parkainest aega ühest kuust poole aastani, välitingimustes isegi kuni kaks aastat. Esimeses parkimisvedelikus on nahad lühemat aega, igas järgmises vedelikus järjest kauem. Parkimisvedeliku vahetuste arv sõltub sellest, milliseks otstarbeks ja millist nahka kasutatakse – õhemate nahkade parkimise puhul vahetatakse vedelikku kolm kuni neli korda, paksude ja vanemate loomade nahkade korral rohkem. Et teada saada, kas nahk on läbinisti parkunud, lõigatakse naha servast väike tükk. Täiesti läbiparkunud naha ristlõige on ühtlaselt tume. Kui ristlõige on keskosast heledam, pinnal aga musta joonega, siis pole parkimine veel lõppenud või on nahk alguses liiga tugeva lahuse sisse saanud. (Aamisepp 1920: 22–23). Pärast parkimisvedelikust väljavõtmist lastakse nahal taheneda; tahenenud nahk rasvatatakse. Seejärel nahk kuivatatakse ja venitatakse. Sel viisil pargitud nahkadest valmistati traditsiooniliselt peamiselt jalanõusid ja rihmasid.

Parkimine maarjajäaga

Parkimiseks kasutatavatest mineraalainetest on Eestis levinuim maarjajää ning sellega töötlemist nimetatakse kas mineraalpargiks või maarjaspargiks. Parkaineteks on maarjas ehk maarjajää (kaksiksulfaadi kristallhüdraat) ja keedusool. Ilma keedusoolata maarjas nahka ei pargi, sest tursutab nahka oma happeliste omaduste tõttu, nii et see parkainega enam ei ühine.

1 Kõik artikli fotod pärinevad autori erakogust.

Soolalahus aga seob vett, imedes selle nahakiududest välja ja takistades nii naha tursumist.

Maarjajääga parkimine toimub kiiresti; sel moel pargitud nahk on sitke, väga vastupidav rebimisele, veniv, laseb hästi õhku läbi ja on soe. Maarjajää võime vett siduda on aga väga väike ning naha märgudes pestakse enamik maarjast nahast välja. Nahaga seondub maarjas püsivalt ainult umbes 1 % ulatuses. Väljapestud maarjaspargiga nahk muutub libedaks ja kuivab kõvaks. Kuna maarjasparkimisel ühineb ainult väike osa parkainest püsivalt nahkiuga, siis on selliselt pargitud naha kiud lamedad ja n-ö tühjad. Maarjasparknaha veetundlikkuse vähendamiseks ja nahakiudude täitmiseks võib parkainetele lisada veel mitmesuguseid abiaineid, näiteks jahu, muna-rebu, õli (Kangro 1939: 28).

Olenevalt naha paksusest võtab maarjajääga parkimine aega mõnest tunnist kuni paari ööpäevani. Edasine naha rasvatamine, kuivatamine, venitamine ja lõppviimistlus toimub samuti nagu taimelootise ja jahuhapatisega parkimisel.

Jahuhapatisega parkimine

Jahuhapatisega on traditsiooniliselt pargitud peamiselt lambanahku. Parklahuse ehk *apatuse* (*murd.* ka *südaapatuse*, *südaapatise*, *apats* jm variandid; vt ERM KV 66: 357?391) valmistamiseks klopitakse 10 liitrisse sooja vette 1 kg kaera- või rukkijahu ja lastakse kõrdil soojas kohas käärima minna. Käärinud segule lisatakse veel 2 liitrit kanget soolvett (Nugis 1943: 6). Teise võimalusena võetakse iga naha kohta kaks peotäit jahu ja üks peotäis soola (teade Sangastest; ERM KV 66: 295–298). Mõnel pool, näiteks Ruhnus, on *apatusele* lisatud ka kartuleid (ERM KV 237: 168).

Kui pargitakse mitut nahka korraga, siis pannakse need paarikaupa, lihapooled vastamisi, teineteise peale. Nahkade peale valatakse parkimisvedelik ja neid hoitakse soojas kohas. Olenevalt nahkade paksusest ja vanusest ning parkimiskeskkonna temperatuurist (suvi või talv, sise- või välisruum jne) laotakse nahad parkimiseaeg-ajalt ümber ja lisatakse selle käigus iga nahapaari kohta umbes 1 kg jahu ja peotäis keedusoola.

Käärivas parklahuses tekivad mikroorganismide elutegevuse käigus fermenteerimised, mille toime lahustatakse ära nahakiudude vahel olev liimaine. Nahk on selle tulemusel pärast parkimist kohevam ega kuiva kõvaks. Keedusool takistab mädanemist tekitavate mikroorganismide paljunemist parklahuses. Keedusoola lisamata võib vill naha küljest lahti tulla (Nugis 1943: 7).

Jahuhapatisega parkimine kestab kuni üks kuu. Soojas ruumis toimub parkimine kiiremini, jahedas on protsess aeglasem. Läbiparkumise prooviks lõigatakse naha küljest prooviriba. Kui riba keskel on toores, pekisarnane

kiht ja kuivades muutub riba liimitaoliselt kõvaks, siis tuleb nahku veel lahuses hoida.

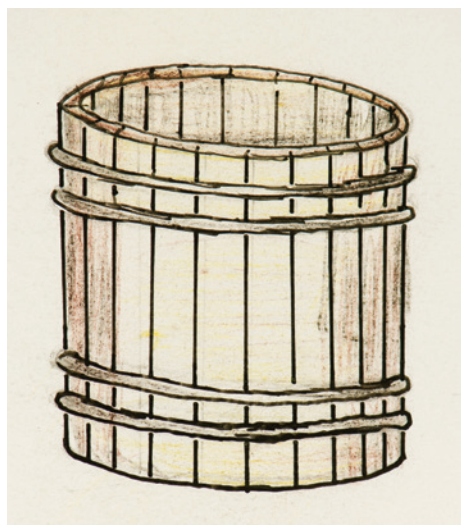
Jahuhapatisega pargitud nahad on tundlikud niiskuse suhtes. Pärast hapatisega parkimist pestakse nahad veega jahupudrust puhtaks või kaabitakse hapatis lihapoolelt maha. Järgnev naha rasvatamine, kuivatamine, venitamine ja lõppviimistlus toimub sarnaselt taim- ja maarjaspargitud nahkadega.

Traditsioonilisel nahatöötlemisel kasutatavad tööriistad

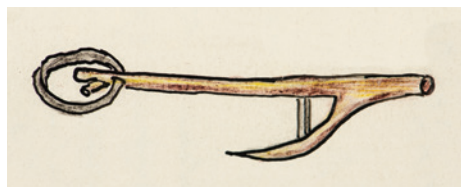
Hea ülevaate nahatöötlemiseks kasutatavatest tööriistadest Eestis saab Kanepist pärit nahaparkija Emilie Edasi (sünd. 1901) kirjelduste ja jooniste abiga. Vahendan siinkohal tema selgitused vastavalt käsikirjalisele materjalile ERMi arhiivis (ERM KV 237: 224–225). Koduseks nahaparkimiseks läheb vaja järgmisi vahendeid:

Tünn, millesse mahub umbes 10 pange parkvedelikku ja peale selle veel 10 keskmise suurusega lambanahka (joonis 1).

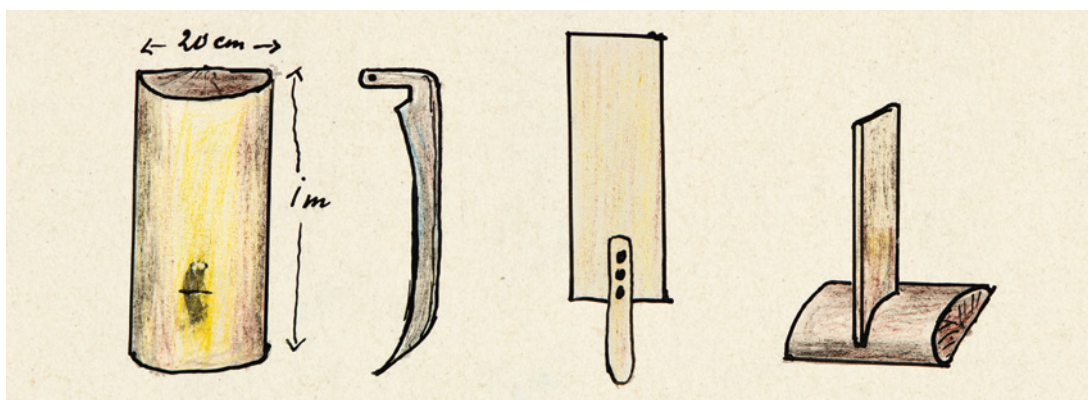
Koogutamise riist (joonis 2), mille valmistamiseks valitakse paraja pikkusega (pisut üle ühe meetri) oksaharuga puu. Oksaharu vahele pannakse neljakandiline teraspulk, mille kaks alumist äärt on

Joonis 1. Nahkade parkimise tünn. Emilie Edasi joonis ERMi arhiivist.

Joonis 2. Koogutamise riist. Emilie Edasi joonis ERMi arhiivist.

Joonis 3. Puupakk ja vikat; rabaja; präänits. Emilie Edasi joonised ERMi arhiivist.

teravad. Oksa külgmise osa peab olema hästi sile, et see koogutamisel nahka ei rikuks. Pikema oksaharu allotsa kinnitatakse nahkrihmast aas, kuhu jalg sisse käib. Ülemisest otsast hoitakse parema käega kinni ja juhitakse tööriista liikumist mööda naha pinda. Koogutav nahk peab olema üles riputatud ja kõvasti kinni seotud. Vasaku käega hoitakse nahka, paremaga koogutamise riista (joonis 3; sama töö on hästi kujutatud illustratsioonil Viires, Vunder 1998: 188).

Naha rasvast ja kelmetest puhastamise vahenditeks olid sileda pinnaga **puupaku poolik** ja terav **vikat**. Vikatitera mõlemasse otsa olid seotud kaltsust käepidemed. Pakk võeti koos nahaga rinna alla ja hakati vikatiteraga nahka pakul kaapima. Seda tööd tuli teha äärmiselt täpselt, et terav vikat nahale auku sisse ei löikaks ja nahka ära ei rikuks (joonis 3, vasakul).

Villa parkjäätmetest puhtaks rapsimiseks tarvitati harilikku linaropsimise *rabajat* (ropsimõõka, joonis 3, keskel) ja linaropsimise põhimõttel valmistatud alust ehk **präänitsat** (*präänits*, joonis 3, paremal), millele nahk toetati. Viimase aluseks oli pool puupakku, millele oli lõigatud keskele risti pragu, kuhu pisteti rõhtsalt laud. Nende vahendite abil ropsiti lahtine vill ja parkjäätmed villast välja. Üle ropsiti ka nahapind.

Naha parkimine jahuhapatisega: isiklik kogemus

Foto 1. Pajukoorega pargitud nahk. Kuna koored jäid leotise sisse, on nahk värvunud ebahühtlaselt.

Järgnevalt annan ülevaate isiklikest katsetustest kokku 16 lambanaha töötlemisel. Töölesin Kihnu maalamba tõugu lammaste nahku 2009. aasta augustist 2010. aasta aprillini oma lõputöö tarbeks TÜ VKA rahvusliku tekstiili osakonnas. Nahkade parkimiseks kasutasin parksepapinke (foto 2) ning käsiraudu ehk kaabitsaid (foto 3).

Soolamine. Esmalt tuli nahad puhastada suurematest liha- ja rasvajääkidest ja soolata sisse kuiva jämeda soolaga. Soolamine on tarvilik mikroobide hävitamiseks ja roiskumise vältimiseks, samuti seob sool niiskust ja imab liigse vedeliku nahast välja. Esimene soolamine toimus paar tundi pärast naha nülгимist. Katsin naha lihapoole paksu soolalahiiga ja keerasin nahad rulli nii, et liigne vedelik, mis soolamisel eraldub, saaks välja valguda. Teise soolamise tegin umbes nädal hiljem. Eemaldasid märja soola nahalt ja asendasin puhta, kuiva soolaga. Rullisin nahad kokku ja asetasin need suuremasse vanni, mida hoidsin jahedas kivimüüridega laudahoones kuni nahkade parkimiseni (foto 4).

Puhastamine. Enne parkimist puhastasin soolaatud nahad täielikult rasva ja liha jääkidest (foto 5). Töötlemiseks kinnitasin naha piklikule parkimisingile (foto 2). Puhastamine toimus peamiselt väikese kaabitsaga (foto 3).

Pesemine. Pärast nahkade lihapoolle puhastamist pesin karvapooled villašampooni ja vihmaveega puhtaks. Pesemisel peab jälgima, et villast tulev mustus ei määriks naha puhastatud lihapoolt, kuna veri ja sõnnik tungivad nahasse ja see määrdub püsivalt. Pesemiseks asetasin nahad lihapoollega vastu lauda ja pesin karvaosa pealtpoolt suuremast mustusest puhtaks. Seejärel loputasin nahad vihmaveevannis. Naha pesemiseks sobib kõige paremini vesi temperatuuriga u 30–35°C. Pärast pesemist jätsin nahad jahedasse puhtasse vette ligunema, et eralduks sool, mis ei lase parkainel nahasse imbuda. Nahad olid leos – vastavalt soolasusele – paarist tunnist kuni üleöö. Nahad, mis enam lihapoolelt soolased ei olnud, võtsin veest välja ja lasin rippuvas asendis villapoolelt ära kuivada. Hilissügisel pestud nahad kuivatasin pesumasinas tsentrifuugiga, kuna välistingimustes ei oleks vill ära kuivanud.

Parkimine. Parklahuse ehk hapatise panin hapnema umbes viis päeva enne naha parkimist. Hapatise jaoks segasin 1 kg rukkijahu kuuma veega hapukoo-retaoliseks massiks ja jätsin sooja kohta hapnema. Enne nahale kandmist lisasin hapatisele soolvee, mille valmistamiseks lahustasin 300 g peensoola u ühes liitris kuumas vees. Veel segasin hapatisele juurde u 1 kg rukkijahu ja vett niipalju, et tekiks paks mass. Kandsin hapatise naha lihapoolle nii, et kogu nahk oleks jahumassiga kaetud (foto 6). Hapatise peab olema nahale kandes soe. Asetasin nahad tasasele pinnale ja keerasin naha ääred jahumassile peale nii, et see oleks nahaga üleni pealtpoolt kaetud (foto 7). Nahk oli hapatises 24–48 tundi, siis lisasin segule käärimise käivitamiseks juurde rukkijahujuuretist,

Foto 2. Parksepapingid. Vasakpoolne pink on vajalik naha venitamiseks ja parempoolne pink naha puhastamiseks.

Foto 3. Käsiraud ehk kaabitsad. Lühem käsiraud on vajalik naha puhastamisel ja venitamisel, pikem raud naha venitamisel ja lihvimisel.

Foto 4. Soolatud nahad.

Foto 5. Rasva- ja lihajääkide puhastamine nahalt väikese kaabitsaga.

Foto 6. Jahuhapatisesega kaetud lambanahk.

mille olin eelmisel päeval sooja tõstnud ja veidi rukkijahu lisanud, et käärimist esile kutsuda (foto 8). Enne nahale kandmist lisasin juuretisekõrdile veidi kuuma vett, et see hapatisese lisamisel soe oleks. Nädal hiljem lisasin sooja juuretist juurde, seejärel oli nahk hapatises veel seitse päeva. Nahk on läbi parkunud siis, kui nahal karva poolt kile (ehk marrasknaha, vt joonis 1) lahti lööb, samuti on siis karv nahal kergelt lahti. Karv jääb naha kuivades uuesti kinni. Pargitud nahkadelt eemaldasid jahu-massi ja jätsin nahad tahenema. Kokku kestis ühe naha hapatamine kaks kuni kolm nädalat.

Rasvatamine. Kui nahad olid tahenenud, s.t ei tilkunud enam, määrisin nad lihapoolt üle oliemulsiooniga. Selleks võtsin 1 dl taimset õli, 1 dl 35°C vett ja 1 spl vedelat seepi (seep vähendab naha pindpinevust ja aitab rasval kergemini nahka imenduda). Segasin ained omavahel kokku ja hõõrusin nahale.

Kuivatamine ja venitamine. Pärast õlitamist kuivatasin nahku ühe nädala jooksul õhurikkas kohas. Naha pind on pärast õlitamist valge, kuivades hakkab nahk tumedaks tõmbuma (fotod 9–11). Kuivatamise ajal venitasin nahku suure kaabitsaga 2–3 korda päevas, sest siis ei kuiva nahad liiga

Foto 7. Nahkade parkimine jahuhapatisega.

Foto 11. Naha kuivamine.

Foto 8. Naha lihapoolele määratud käärima läinud rukkijahu hapatis.

Foto 12. Naha venitamine.

Foto 9. Pargitud naha kuivamine.

Foto 12. Naha venitamine.

Foto 10. Maarjajäaga pargitud naha kuivamine.

Foto 14. Jahuhapatisega pargitud nahk.

ruttu ja jäävad pehmed. Venitamise ajal muutub naha tume pind uuesti heledaks (fotod 12–13) ja kuivanud ning venitatud nahk jääb valge.

Viimistlemine. Kuivanud nahkade viimistlemiseks võtsin ühe naha kohta 2 dl jämedamat soola ja 2 dl nisujahu, segasin omavahel ja lihvisin seguga nahad üle. Selleks kinnitasin nad jällegi tööpingi külge ja valasin supilusikaga segu vähehaaval nahale. Kaapisin suure kaabitsaga kergelt nahku venitades. Selliselt lihvib sool nahakelmeid lahti, jahu seob soola ja eraldab nahast niiskuse. Kui kogu nahapind sai jahu-soola seguga üle käidud, järgnes liivapaberiga nühkimine. Selleks võtsin juba kulunud peene pinnaga liivapaberi nr 150, panin selle puuklotsi ümber, mis peo sisse mahtus, ja lihvisin kergelt nahapinna üle. Nii jäi naha pind ilus ja sile (foto 14).

Kokkuvõtte asemel: traditsioonilise nahatöötlemise hetkeseisust Eestis

Traditsiooniline nahatöötlemine kodusel teel hakkas hääbuma 20. sajandi alguses seoses kroompargi leiutamise ja väljaõppinud parkalite ja parkimistöökodade levikuga (Viires, Vunder 1998: 188). Pärast II maailmasõda parkisid kodus nahku veel vaid mõned vanemad oskajad inimesed.

21. sajandil on traditsiooniline nahaparkimine naturaalse vahenditega Eestis uuesti aktuaalseks muutunud, seda nii soovist pärandoskusi säilitada kui ka entusiastide leidumise tõttu, kellele koduse nahaparkimisega tegelemine pakub lihtsalt huvi ja emotsionaalset rahulolu. Samuti sobib see hästi kokku loodussäästliku maailmavaate ja eluviisiga.

Kuna inimesi, kes tunneksid traditsioonilisi nahatöötlemise võtteid läbi vahetu suulise ja käelise pärimuse, enam ei ole, siis ttuginevad praegu Eestis koduse traditsioonilise nahatöötlemisega tegelevate inimeste oskused ja teadmised peamiselt kirjalikele allikatele, mis pärinevad Eesti Rahva Muuseumi etnograafilisest arhiivist ja 20. sajandi esimesel poolel nii Eestis kui mujal välja antud erialasest kirjandusest.

Traditsioonilist nahatöötlemist on võimalik põhjalikumalt õppida TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnas rahvusliku tekstiili õppekava nahkesemete valmistaja spetsialiseerumismooduli raames. Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskooli tekstiilitöö erialal läbitakse kolmepäevane jänesenaha ja jäärakoti töötlemise õpe. Viimastel aastatel on paar korda aastas toimunud ka traditsiooniliste nahatöötlemisvõtete kursusi, millele osalevad peamiselt loomakasvatavad ja jahimehed. Peamine ajend kursusest osavõtmiseks on soov osata ise lihtsate koduste võtetega väikeses koguses nahku töödelda. Kursustel osaleb korraga umbes kümmekond inimest ja neist jäävad traditsioonilise nahatöötlemisega pikemalt tegelema vaid mõned.

Allikad

Aamisep, Julius 1920. *Kodune nahaparkimine*. Viljandi: H. Leokese raamatukaupluse kirjastus.

Kangro, Viktor 1939. *Naha tehnoloogia: toornaha käsitamine, parkimine, naha liigid ja hindamine*. Tallinn: Tehniline kirjastus.

Kirs, Evald 1940. *Toornahk: selle kvaliteet ja käsitsemine*. Tallinn: Agronoom.

Nugis, Elmar 1943. *Tähtsamate nahaliikide kodune parkimine: pastlanaha parkimine, kasukanaha parkimine, raagnaha parkimine*. Tallinn: Agronoom.

Rajando, Kristina 2002. *Parkimine. Viltimine. Taimedega värvimine: väike käsiraamat*. Vormsi.

Rekand, Jaan Aleksander 1922. *Toores ja ümbertöötatud nahk ja selle eest hoolitsemine*. Tartu: G. Roht.

Valk-Falk, Endel 1992. *Eesti nahatööd ja tema meistrid 1495–1900. – Renovatum Anno 1992*. Tallinn: Ennistuskoda Kanut, lk 1–63.

Viires, Ants, **Vunder**, Elle (koost., toim.) 1998. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Ensüklopeediakirjastus.

Käsitajalised allikad

Kaaret, Eve 2000. *Taimparknaha valmistamisest Eestis*. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia nahakunsti osakond. Käsitajalised EKAR arhiivkogus.

Nõmmeots, Salme 1947. *Lambanahkade ja väikemetsloomanahkade töötlemine*. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskond. Käsitajalised ERMi kogus.

Nõmmeots, Salme 1949. *Nahatöötlemine ja -töötajad eesti külas*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskond. Käsitajalised ERMi kogus.

Rajando, Kristina 2005. *Toornaha kodusel teel töötlemist käsitlevate välikursuste õppematerjal ja korraldus*. TLÜ Matemaatika-Loodusteaduskond, tööõpetuse osakond. Käsitajalised koos õppefilmidega TLÜAR arhiivkogus.

Rajando, Kristina 2008. *Naha töötlemise kursus*. Käsitajalised autori valduses.

ERM KV = Eesti Rahva Muuseumi Korrespondentide vastuste arhiiv, ERM KV 66, ERM KV 237.